Kaleidoscope
Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat
Journal of History of Culture, Science and Medicine
Vol. 1.No.1
ISSN: 2062-2597

„Szabálytalan" női életpályák, prostitúció a reformkori Pesten. Egy férfinapló széljegyzetei

"Illegal" careers for women, prostitution, the reform period of the Pest. A man's diary annotations

Kalla Zsuzsa
kallazs@pim.hu

Initially submitted October 20, 2010; accepted for publication November 5, 2010

Abstract:
The study is a summary of entries from a personal diary to be published in the near future . It is also a comparison of the diary entries with literary texts of the period from a special perspective.

László Bártfay, the author of the diary, the representative of the Age of Reform that preceded the 1848 revolution was an important background figure, a literary patron and organiser as well as a critical observer of the political events of the period.

As secretary to Count György Károlyi, he developed a wide network of social contacts from all over the country: the body of the text is abundant in references to government officials and civil ervants, manorial employees, merchants and artists appearing with their wives and daughters in the diary. Bártfay describes their activities, carreer and opportunities for forming their individual walks of life. Besides, the entries are rich in female characters of different social status that allow the reader to learn about firm patterns of gender relationships widely spread in social practice but at the same time remaining hidden in legislation or public documentation. The entries reflect also on the phenomena of prostitution and kept women of the city.

Keywords: personal disry, prostitution, age of reform in Pest

Kulcsszavak: személyes napló, prostitúció, reform kor

Egy most megjelenő forrás, a reformkori Pest közismert figurájának, Bártfay László[1] naplójának első teljes megjelenése[2] új adatokkal szolgál a környezetében élő nők a férfiakétól

[1] A magánnaplókat korábban elsősorban a tények és adatok rekonstruálására, pontosítására, más forrásokkal való szembesítésre, ellenőrzésre használták, illetve a többi hasonló privátérdekű szöveggel együtt a korszak megjelenítésében volt szerepük – a kiemelkedő személyiségek tevékenységéhez rajzoltak segítségükkel a történészek élethű hátteret. A Bártfay-naplót az irodalomtörténet korábban szinte kizárólag ebben az

jórészt elkülönülő tevékenységi köreiről. Bemutat számos, a két nem közötti jogi vagy nyilvános dokumentumokban meg nem jelenő, de a társadalmi gyakorlatban viszonylag szilárdan rögzült kapcsolattípust, a naplóbejegyzések fényt vetnek a városi prostitúció, a kitartottság keretire is.

Bártfay naplójának meghatározó részei, bejegyzéseinek zöme természetesen döntő súllyal titkári munkájáról, közéleti tevékenységéről, irodalmi barátságairól, akadémiai tevékenységéről szól.[3] Ugyanakkor számtalan, különböző státuszú nőalak tűnik fel a napló lapjain, zavarba ejtő változatosságban, tiszteletre méltó matrónák és gyereklányok, cselédek és grófnék, tisztes polgárasszonyok és "gyönyörűszemű" Julie-k, vastag Sophie-k. Bárfay szívesen és sokat forog nőtársaságban: Asszonyoktul szüntelen tanúl az ember, vagy is tulajdonkép azokat soha sem ismerheti 's tanulhatja ki eléggé.[4] – írja. A szerelem, mint élmény és jelenség éppen ebben az időszakban intenzíven foglalkoztatja.[5] Bár a nők világa, napi foglalatosságaik révén,

---

összefüggésben említi, kutatása az irodalmi élet mozgásainak, viszonyainak feltérképezésére, dokumentálásra, máshonnan ismert tények megalapozottságának igazolására irányult.

A történeti antropológia, a mikrotörténet, az emlékezetkutatás és számos más társadalomtörténeti irányzat megjelenése más olvasási módokat ajánl. A személyes emlékezet és a történeti tudat szétválasztásával a naplók által leírt valóság nem szorul korrekcióra, az *maga* a valóság. Az események perifériáján élő személyek élményei is beemelődhetnek a történetírásba, hangsúlyeltolódás megy végbe, a jelentős és a jelentéktelen fogalma átalakul. A közlések egyik célja a közösségi múlt megközelíthetővé, személyessé, átélhetővé tétele. Itt nem általános törvényszerűségek feltárása a történész célja, inkább a töredékesség, az esetlegesség, egyediség belátása, hogy a látszólagos szabályszerűség – avagy a társadalmi viszonyok kontextusa – milyen kevéssé lehet képes az emberek cselekedeteinek mozgatórugóit megragadni. Ennek a koncepciónak központi fogalma nem a globalitás, az igazság, a dokumentálás, hanem a valószerűség, a tanúságtétel.

Bártfay színes borítójú, keményfedelű, egyenletes, pedáns írású füzetei hihetetlenül sűrű és szövevényes életről adnak tanúságot. A napló által kijelölt időpontban 19 éve gróf Károlyi György titkára, a jogi-, hitel- és birtokügyek, a terményeladások, a palota felújításával, az alkalmazottak felügyeletével, bizalmas feladatokkal megbízott nélkülözhetetlen munkatárs. 41 éves, megbecsült, megállapodott ember, az üllői úti Károlyi-majorban, a külső házban lévő lakása az 1820-as évek közepétől az irodalmi társasélet fontos helyszíne, bizalmas barátai közé számítja Kisfaludy Károlyt, Vörösmartyt, Wesselényit, Kölcseyt és Szemerét, de jó ismerősei Kazinczy, majd Bajza, Toldy és Szemere Bertalan; Széchenyi, Deák és Kossuth, Dessewffy Aurél is. Bártfay szűkebb baráti társaságának „praktikus" embere, könyvvásárlásokról, színházi belépőkről, baráti kölcsönökről gondoskodik, az Akadémia pénzügyeinek ellenőre, a pályázati munkák szorgalmas bírálója, Vörösmarty lelkiismeretes korrektora. Háza, szalonja óriási forgalmat bonyolít, családias, közvetlen hangulatát többen megörökítik a kortársak közül. A napló egy drámai fordulóponton kezdődik: az 1838-as árvíz elsöpri korábbi életének színterét, új háztartást, új életkereteket kell kialakítania a belvárosi Károlyi-palotában.

[2] Korábban egy válogatás jelent meg: (JENEY 1969) a teljes kézirat OSZK Kézirattárában van (Quart. Hung. 1122. I–XI. sz.)

[3] A napló műfajának új kontextusairól szerteágazó és bőséges elméleti irodalom áll rendelkezésre. Elsőként Gyáni Gábor írt a magánnaplók jelentőségéről (GYÁNI 2000: 148-142); ld. még ehhez (K. HORVÁTH Zsolt 2003: 81-102); elsősorban A napló és a saját idő című fejezet: 83-35; (MEKIS D. − Z. VARGA 2008.)

[4] Idézet Bártfay László naplójából, 1839. okt. 3. − a továbbiakban a dátumok a naponkénti jegyzetekből kiemelt mondatok helyeit jelölik.

[5] A napló első felének vezető motívuma a Bártfay titkos szerelme, nevelt lányához, felesége keresztgyerekéhez fűződő viszony. Barthos Paulina Sátoraljaújhelyről érkezik Pestre, a

elkülönül a férfiakétól, mégis az a perspektíva, az a férfitekintet, amit a napló vet erre a közegre, s segíthet pontosítani azoknak folyamatoknak a jellegét, amelyek az eredeti közösségi kötelékek felszámolódása utáni időszakban, a nagyvárossá alakuló Pest viszonyai között a női lét lehetőségeit átalakították. [6] A szöveg három konkrét nőalakot jelenít meg részletesen: a feleségét, fiatal szerelmét, a szegénysége a házasságkötésről lemondani kényszerülő, a munka világába belépő fiatal lányt és a magát anyagi kényszerűségből áruló kitartott szeretőjét. Mellettük utalásszerűen tűnnek fel a korabeli prostituáltak figurái.

Rejtegetett viszonyok

Völgyesi Orsolya tanulmánya, a Fáy András „különös házassága" (VÖLGYESI, O. 2003: 147-156) a fentiekben jelzetthez hasonló módon, egy reformkori közszereplő magánéletének egy eddig kevéssé közismert, az életrajzi lexikonokban nem szereplő mozzanatára hívja fel a figyelmet. Írása célja semmiképpen sem valamiféle leleplezés vagy az irodalomtörténeti hagyomány által úgymond „elfedett" adatok napfényre hozatala, hanem a Fáy, a szépíró és a közéleti ember nézeteinek kiformálódását magyarázó tényezők feltárása. Pontosan követi azt a folyamatot, hogyan vezeti Fáyt szerelmi csalódása, saját nővérének a környezete rosszallását kivívó, szabados életvitele miatti szégyen a „saját nevelésű" feleség vagyis egy egyszerű származású kislány örökbe fogadásának ötletéhez. S fontos számára az is, személyes tapasztalatai mennyiben befolyásolták Fáyt a nőnevelés kérdéseiről írott vitacikkeiben, a Bélteky-ház „igazi magyar gazdaasszonyának" megformálásában. „Én szeretem, ha a' szép nem könnyedén, 's verős óldaláról hajlik inkább venni az életet, mint arnyékosságáról; mert

Tänzer-nevelőintézetbe, hogy tanuljon, műveltséget szerezzen. Itt köt barátságot többek között Kölcsey Antóniával is, aki mint barátjuk unokahúga szintén Bártfayék gondoskodására van bízva. Az ő későbbi, Bártfay naplójával egy időben született naplójegyzetei megőrizték barátnőjével folytatott levelezésének néhány fontos darabját is. A Pesten töltött időszakban születnek a lány 17. születésnapjára írott versek, többek között Kölcseytől (*Szózat a' távolból Paulinához.* [Paulina emlékkönyvébe], 1837.) és Vörösmartytól (B. P. emlékkönyvébe, 1837. május-június) . A „honleányoknak" szóló irodalmi ajánlatokról ld. FÁBRY A. 2003 : 142.

[6] Fábri Anna írja a „nőkérdésről" szóló könyve bevezetőjében: „… a nőkkel, a női élettel, a nőszerepekkel kapcsolatos változatos hangnemű kinyilatkoztatások, elmélkedések, vallomások, értekezések, csevegések valójában egyszersmind a férfiakról is szólnak", vagyis egy korszak nő/férfi és emberképe nehezen elválasztható egymástól. (FÁBRI, A., 1999: 7). A Hajnal István Kör tanulmánykötete, amely a női lét társadalomtörténeti megközelítését tűzi célul, bevezető hasonlóan fogalmaz: „A nemek történetének egyébként ugyanaz a belső dilemmája, mint bármely csoporthistóriának: absztrakcióként csak a másik pólussal szembeállítva létezik (ebben az értelemben természetesen konstrukció), ugyanakkor állandóan kérdésessé tehető, hogy a csoport belső kohéziója makroszinten nem hullik-e eleve darabokra, azaz csoportként egyáltalán létezik-e." (KÖVÉR, GY. 2003: 7)

az ő hívatásuk az, hogy hozzánk simítsák nyájasítsák az életet, melly nem ritkán bő ruhaként áll-el a' nagyobb gondú férjfiaktól: de a' szerfeletti könnyű elme, mint forradozó és habzó szer felűl fut edényén, úgy nem fér meg a' házi élet szűk körében, melly csak nem egydűl világa a' jó nőnek."[7] Völgyesi Orsolyát egy különleges forrás, egy olyan történész[8] hagyatéka segíti hozzá az életrajzi háttér feltárásához, aki még beszélhetett a szemtanúkkal, személyes, célzott kérdéseket tehetett fel. Fáy nyilvános nézeteinek érdekes kontrasztot ad magánélete. A tanulmány ismerteti, hogyan él „vadházasságban" egy magához vett fiatal lánnyal, aki tizenévesen két gyermeket is szül neki, majd közülük a kisebbiket anyja könyörgése ellenére Fáy dajkaságba adja, ahol a csecsemő hamarosan meghal. Fáy mintegy húsz év után, Karacs Ferenc rábeszélésére, 1832-ben, szinte titokban törvényesítteti a kapcsolatot. A tanulmány legtanulságosabb állításai a környezet elfogadó reakcióira vonatkoznak: például a gyermekes anya házikisasszonyként van jelen az 1825-ös András-napi ünnepségen. Kazinczynak meleg szavakkal ecseteli Fáy apai örömeit törvénytelen gyermekével kapcsolatban: „…képzelheti Kedves Uram Bátyám melly boldog érzéssel esheték tegnap előtti examenbe hallottan a Professzor azon kőzőnségesen tett nyilatkozását hogy Guszti, a legjobb gyermek oskolájába! A szülői érzelem bizonyos a legtisztább legsalaktalanabb érzelmek egyike."[9] A visszaemlékezők egy része szerint a művelt, vidám, jószívű, és vonzó feleséggel a nehéztermészetű Fáy „alapvetően harmonikus", sőt „kiegyensúlyozott, boldog" (VÖLGYESI, O. 2003: 153) házasságban élt, mások szerint zsarnoki módon, cselédként bánt vele. Azért is idéztem ilyen hosszan a Völgyesi Orsolya írását, mert talán segíthet a Bártfay-napló magánéleti szálával, nevelt lányával folytatott viszonyával összefüggő, legnehezebben megválaszolható kérdésre: hogyan viszonyult ezekhez a „rejtett" férfi-nő viszonyokhoz a külvilág. Az alábbiakban többször utalok rá, valószínűleg gyakoriak lehettek a szűkebb környezet számára „tudott", de nyilvánosan nem vállalt kapcsolatok. A családtagok sok mindennel tisztában vannak, a barátok, ismerősök sok mindent sejtenek, de kimondottá, társadalmilag is létezővé – a történész szempontjából dokumentálttá – soha nem válik a Bártfay-napló utalásaiból kikövetkeztethető vonzalom. Ez a kettősség, a nyilvános és magánéleti szerepek szétválása, a korszakban valószínűleg egyre erősödő tendenciává válik. „A személyes érzelmek, akaratok, szándékok kifejezésére (a közösség előtti vállalására) attól

[7] Fáy András: *A Bélteky-ház.* Pest, 1832. 107-108. idézi (VÖLGYESI, O. 2003: 155)
[8] Badics Ferenc Fáy-monográfiájához gyűjtött kéziratos hagyatéka az MTA kézirattárában
[9] Fáy András levele Kazinczy Ferencnek dátum nélkül, MTAK M. Irod. Lev. 4r. 38. sz., idézi (VÖLGYESI, O. 2003: 152)

fogva [a magán- és a közélet 19. századi elkülönülésével – K. Zs.] többnyire csak a magánélet keretein belül nyílik lehetőség, de mind kevésbé megengedett szélesebb közönség elé vitelük. Ebből fakad, hogy mindazt, ami a magánélet tartalmát alkotja, egyúttal némileg titkos és misztikus is." (GYÁNI, G.: 24)

Bártfayné a háztartás, a családi és társasélet irányításán kívül személyes hivatásának tartja a jótékonykodást: Károlyi Györgyék e célra elkülönített pénztárát gondozza és a Pesti Jótékony Nőegylet (korábban Pesti Jóltevő Asszonyi Egyesület – a naplóban asszonyegyesület) választmányának tagja. (Nőm Budán volt a' nádornénál nőegyesületi ülésben.[10]) A napló tanúsága szerint is melegszívű, jólelkű teremtés, de nem ez lehetett az a vonása, ami miatt elsősorban a tisztségére kiválasztják. Inkább a lelkiereje, munkabírása, gyakorlati érzéke. Nőegyleti tisztségviselőként feladata a városi polgárság váratlanul válsághelyzetbe került családjainak felkutatása, és javaslattétel a segélyezés legeredményesebb módjára: el kell tudnia viselni a szenvedés látványát, összevert nőket, éhező gyerekeket.[11] Nem elsősorban vigaszra, de a gyors, eredményes cselekvésre kell összpontosítania.[12] A naplónak a nagyvárosban mindennapos, orvosok, ismerősök által közvetített krízistörténetei közül számos elborzasztja Bártfayt: az éhhalál, betegség, nyomor, szerencsétlenségek. (Délután elpanaszlá nőm szegény Steinwegné 's leánya' szenvedését 's gonosz férje általi nyomorgatását: adtam kezébe némi fölsegéllésül 10 pengő f[orin]tot; egyébiránt én őket személyesen nem ismerem, csak hallásból tudom, hogy minden ember jót 's dicséretest mond rólok, férjéről pedig, ki több évig a' pesti evangelicusok' leányiskolájánál tanító vala, elég botránkoztatót.)[13] Jozefina éltének jelentős részét foglalhatta le a nőegyletben végzett tevékenysége: már 1826-tól „helytartó" vagyis a kerületvezető helyettese, 1833-1843 között a 14. kerület, 1843-tól 1847 utánig a 17. kerület vezető tisztségviselője.[14] Ez az egyesület olyan szerveződés, amely, mint Tóth Árpád kutatásai nyomán ismeretes, példás módon próbálkozott

[10] 1841. ápr. 5.

[11] Splényi Béla emlékirata jegyez fel értékes adatokat édesanyja munkájáról, aki szintén a nőegylet választmányi tagja volt, idézi TÓTH, Á. 2005: 70.)

[12] Az egyesületről ld. PIK, K. 1998: 80-90; PIK, K. 2001; TÓTH, Á. 2006; TÓTH Á. 2005: 59-94. Eredeti dokumentumokat közöl (LÉDERER, P.–TENCZER, T.–ULICSKA, L. 1998: 80-87, 88-91): *A jóltevő asszonyi egyesűlet által felállított kereset-intézetről vagy a dolgozó szegények állapotjáról* (1817); *A Pesti Jóltevő Asszonyi Egyesűletnek előadása (1830-1831) a koldulás megszüntetésére hozott intézkedésekről*

[13] 1839. aug. 1.

[14] Károlyi Györgyné Zichy Karolina 1845-től az egyesület elnöke, ez is növelhette Bártfayné, mint a gróf titkárának felesége feladatait és tekintélyét a nőegyletben. Tóth Árpád elemzése kimutatta, hogy igen kevesen voltak Bártfaynéhoz hasonlóan tartósan, évtizedeken keresztül „munkálkodó tagok", a vizsgált 131 személy közül, mindössze tizenketten. (TÓTH Á. 2005: 76.) Bártfay Lászlóné végrendeletében jelentős összeget, 12 ezüstvillájának értékét hagyja a nőegyletre. (TÓTH Á. 2005: 94.)

felvenni a küzdelmet a városi szegénységgel, a megkísérelte megtalálni a legcélszerűbb eszközök, nagy gondot fordítva a hasznosság és a gyakorlati működőképesség elvére: „elődeiknél következetesebben gondolták végig a városi szegényprobléma természetét, a megoldás érdekében a korabeli mércéhez képest kifinomult intézményrendszert hoztak létre, és céljaik elérésére viszonylag eredményesen mozgósították társadalmi erőforrásokat." (TÓTH Á. 2005: 59) Valószínűleg európai mintákat követve építik ki intézményhálózatukat: a tagság által felajánlott női kézimunkákat árusító boltjukat, az önkéntes dologházat, a szegényeket ajánlásukra ingyen fogadó kórházak, iskolák rendszerét. Igazi sikertörténet a koldulás felszámolására indított akciójuk, aminek minden bizonnyal Bártfayné is aktív résztvevője. Bár eredménye nem marad tartós, mégis példa a polgári önszerveződés, az életvezetési normák érvényesítésének gyakorlati hatékonyságára.

Az a bonyolult elvárásrendszer, ami a korszak városias, polgári feleségszerepét kijelölte, elsősorban irodalmi mintákon alapult. „Tudtam, hogy ha nőt veendek egykor, szelid, igénytelen, szende teremtés leend a' keresett leány, kinek becsületes szive, családélet keblét gazdagítsa, mint termék arany, 's ne köztetszés kulcsaul legyen, jók rosszak kezén forgó pénz gyanánt […] azért lelkes fenszálló, túlművelt hölgyeket örömmel látok uralkodó széken, társas termekben vagy színpadon; de kinek nőre van szüksége, hogy házi életet adjon és vegyen; hogy pihenésre hajló lelke nyugalmat leljen; 's bajait részvéttel; részvétét hálával öleltesse körül: ne vadásszon magasigényű nőt; ültessen szende ibolyát házába, melly szerény virágával ablakát soha nem növi túl; mely szűk terem légjével beéri; 's rejlő illatával nem csal lepkéket elő, hernyót szülni életnyugalmára." – egy Kuthy novella hősét idézve. [15] Kuthy Lajos írásaiban a Bártfay szerelméhez, Barthos Paulinához hasonló, normasértő nők sorsa tragikus véget ér, a szülők akaratával szembeszegülő hajadonoké csakúgy, mint a plátói szerelemre lobbanó asszonyoké.

Férfi családfő nélküli polgári háztartások

1839 júniusától 1840 márciusáig tart az a viszony, amit Bártfay egy közelebbről meg nem nevezett, csak kezdőbetűvel jelzett esztergomi család lányával, a „szép, szőke" B. Ninával folytat a közeli Bástya[16] utcából. A színházi ismeretségnek induló kaland idővel tartós, a

[15] *Az eskü órája.* 1844. idézi (VÖLGYESI, O. 2007: 101)
[16] A Zöldfa utcával együtt a mai Veres Pálné utca egy szakasza.

család által jóváhagyott, alkalmi prostitúcióvá, viszonnyá válik, Bártfay bejegyzéseinek érzelmei hőfoka azonban semmiképpen se hasonlítható a Paulina-szerelem időszakához. Annál feltűnőbb a két érintett család helyzetének számos egyezése: férfi eltartó nélküli, eladósodott, kilátástalan anyagi viszonyok között élő, hajadon lányokat nevelő anyák irányítják, akiket még a fiatalabb fiútestvér(ek) taníttatásának gondja is nyomaszt. Talán az Egy magyar nábob Mayer-lányainak története jelenítheti meg életkereteiket: Jókai regényében a város szélesebb nyilvánosságának szóló, tisztes polgári élet mellett tudható – csak az apa nem akarja tudomásul venni –, hogy a család otthona, társalgója váltakozó férfitársaságnak nyújt szórakozást. A megélhetésüket biztosító kapcsolatokat az anya szervezi, aki a lányok számára természetessé, elfogadhatóvá teszi „kétes" életformájukat. Jókai történetmondása egyértemű morális ítéletet tartalmaz. Bártfay számára a pénzen vásárolt szerelem erkölcsileg semmiképpen sem sokkoló, inkább érzelmi űrt, kielégületlenséget hagy maga után. Fontos számára, hogy Ninaék minden szempontból jóhírű, tisztességes polgárcsalád benyomását keltik. Mégis ez a viszony jeleníti meg Bártfay viszonyai között leginkább nagyvárosiasságot, a vidéki életforma kereteitől elütő, még jórész kialakulatlan, bizonytalan létélményt, a „társadalmi átmenetiség élettényét", amely bizonyos „identitásválsággal" jár együtt. (Gyáni G. 2005) (Megerősíti ezt a feltételezést Kuthy Lajos korabeli novellái, ahol a bukott nő gyakori hős, akit mindig a nyomor, a kilátástalanság taszít romlásba. (VÖLGYESI, O. 2007: 98-99) Az szélsőséges ínség, a váratlan krízis a városi hétköznapok része volt, Kuthy ábrázolása korántsem túlzó, felnagyított, éppen Bártfay naplójának utalásai bizonyítják.)

Bártfay első látogatásának apropója, egy a Szilágyi Lillának, kedvelt színésznőjének készítendő tisztelgő koszorú finanszírozása alkalmával Bártfay rögtön szemrevételezi a család körülményeit is. (A' színházban játék végével átadám N[inána]k a' koszoru költséget Shakespeare' Othellojában, mellyet olvasás végett hazavitt.[17] — Féltizenkettőkor délben mehettem csak a' bástya utczába özv. Waltzernéhoz a' virág koszorút megtekinteni. Csinosnak találtam azt. De igen tisztességesnek a' házat és háznépet. Nina a' háznál lakó varrónénál dolgozott. Egész egyig ott mulattam, mert szivesen tartóztattak, 's máskorra is kérték látogatásomat.)[18] Később közös orvosuknál, Ivanovicsnál érdeklődik felőlük, majd a nyilvánosházak világában is tudakozódik. (Volt nálam jó ideig Ivanovics, 's adott bővebb értesítést W[altzeré]k felől – Radnics elmondá, hogy M. semmit sem tud vagy nem akar tudni N[iná]ról.)[19] Bártfay kezdeti gyanakvása megalapozott, Ninaék, számos sorstársukkal együtt a polgári

[17] 1839. júl. 3.
[18] 1839. júl. 11.
[19] 1839. aug. 9.

erkölcs peremén élnek. A homályos utalások arra mutatnak, valószínűleg Nina férjhezadása reményében jöttek Pestre, ezzel újra és újra próbálkoznak, azonban megfelelő hozomány nélkül erre alig van esélyük. Mivel a női munkavállalás szűkössége korlátokat szabott az önálló keresetnek – a nőegylet tevékenységének központi célja, hogy „szükséget szenvedő [….] embereknek munkát, keresetet nyújtson" (TÓTH, Á. 2006: 60) – ők is a tisztességes megélhetés és egyfajta kitartottság között lavírozva küzdenek a nagyvárosi élettel, kényszerűen kijátszva egymással szemben a hozzájuk járó férfiakat: 5kor W[altzernéék]hez menék 's ott mulattam 7 utánig. Nem csak újra meghittak magokhoz, hanem sokban megelőzőleg viseltettek irántam. Kivált ő [ti. Nina] szabadságot is adott ollyakra, mik valódi bizodalom' eredménye. De én vigyázó leszek. Mind ő mind anyja' nénje megkértek alkalmaztatás iránt.[20] Az egzisztenciális kiszolgáltatottság, a városi lét viszonylagos szabadsága erkölcsileg is sérülékenyebbé teszi a férfitámasz nélkül maradó nőket, nemritkán tragédiákhoz vezet. (Ivanovics D[octo]r azt beszélé ma reggel, hogy egy igen derék, szeretetreméltó fiatal özvegy halt meg nem igen messze tőlünk a' czukor 's magyar utcza szögletén álló házban. Férje pensionalt Kapitány volt, de sokkal öregebb. Kevés ideig éltek együtt 's egy kis gyermek maradt utána. Vagyontalanul a' gondok közt juta özvegységre; folyamodék Gnaden-Gehaltért [méltányosságból kapott nyugellátásért], de az megtagadtatott. Valami gazdag ember ajánlatokat tőn neki: az özvegy nem fogadá el. Most, néhány nap óta egészen elzárkózott, senkit nem bocsátva magához, 's tegnap reggelre halva találtatott. Azt gyanítják, mintha é h s é g ! által vetett volna véget szenvedéseinek. – Borzasztó elhatározás – ha való.)[21]

A naplónak Ninára vonatkozó bejegyzéseiben sokkal több a kézzelfogható, reális történés, mint a Paulina-szerelem jórészt érzésekről, emlékekről beszámolóiban. Bártfay helyzetét itt is a vívódás, a más döntéseinek való kiszolgáltatottság érzése jellemzi. Meg-meglóduló remények, vágyak, majd a vissza-visszatérő, nehezen indokolható bizalmatlanság, bénultság között hányódik. Realitásérzékét dicséri, ahogy küzd a nehéz anyagi helyzetben élő lány elfogulatlan, őszinte vonzalmának nehezen fenntartható illúziójával: 5 óra tájban W[altzernéék]hez mentem; szívesen láttak; panaszképen értésemre adák szorultságokat. Itéletet kelle mondanom. N[ina] megcsókolt, még pedig úgy látszott szivesen.[22] Folyamatos zaklatottsága oka itt nem a távolság és a kapcsolattartás nehézsége, mint Paulina esetében, hanem a családtagok nem egyértelmű, számos kérdést nyitva hagyó célozgatásai a viszony lehetséges kereteire. (Félhétkor szinházba menénk. Waltzerék ismét odakerűltek, és sokat beszéltek. Úgy látszott mintha példázgattak volna, kivált az anya, – de nem értem.[23] Bártfay nem szívesen néz szembe a család életformáját illető sejtéseivel, homályos ügyleteikkel: 10 óra után W[altzerné]hoz mentem, kik szívesen vevék látogatásomat; de úgy látszott mintha

[20] 1839. aug. 5.
[21] 1839. febr. 18.
[22] 1839. júl. 31.
[23] 1839. júl. 14.

valakit vártak volna, mert néha kitekintgettek.[24] – Reggelizés után B[néé]kat látogatám meg; de nem sokáig mulattam ott, mivel valakit vártak magokhoz. Illy körülmény rám kedvetlenűl hat, 's ma is majd nem neheztelés támadott bennem a' meg nem tartott szóért, annál inkább, mivel gyanakodhatni, hogy más valami szolgál alapúl mint a' mi mentségül előhozatott.)[25] Nina történetének alaphangját, a Bártfayn eluralkodó fásultságot a naplóban végigkíséri a Paulina miatti csalódottság párhuzamos szólama, a róla kapott hírek, a feltörő emlékek miatti fájdalom, a két lánnyal kapcsolatos érzelmek kényszerű összekötése, egybevetése. (Szinházba mentem. N[ina] nyiltabban szólt. Ma két év előtt utazott el P[aulina] Pestről. Azóta mennyi változás és – nem változás.)[26] A bizalmasabb viszony latolgatásának időszakából származik az álom, amelyben Paulinát fiatalabb lánytestvére, Szerafina helyettesíti, őt öleli meg Bártfay, de valami zavar és tartózkodás, bizonytalanság szövi át a jelenetet. (Azt álmodám igen világosan 's elevenen, mintha Uj[hely]be B[arthos] házánál lettem volna. Legelőször S[usanna] és Sz[erafina] pillantának meg, 's ez utóbbi örvendeni látszott látásomon, de midőn öleléssel idvezlém, zavar és tartózkodás mutatkozott rajta. Később az atya, ki mintha még életben lett volna, szivesen beszélgetett velem, de szinte némi elfogultsággal. P[aulina] nem is mutatá magát.)[27]

A Ninával való kapcsolat első három hónapjáról, az udvarlás időszakáról (1839. június 7 – július 11.) jegyez fel legtöbbet Bártfay naplójába. Sokáig puszta színházi ismeretség marad. (Színházban a' szokott helyen ültem (legutolsó pad, balfelől) ismerősök mellett. Haza menet találkozván a' Gr[óf] Károlyi ház előtt a' szőkével, anyjával és öccsével, én 's Radnics hazakisértük, a' bástya utczába.)[28] Majd apró, udvarló gesztusokkal közeledik a családhoz. (Radnics megmutogatá a' grófi szobákat és kertet a' színházi ismerősöknek. A' szép szőke leányt Ninának hívják; öccsét Gyulának: mindég anyjával jár.)[29] A színházi találkozások miatt az akadémiai tagok közt elhangzó pletykákról szólva Bártfay naplójában furcsa megjegyzést tesz. (Voltam ugyan színházban, de nem sok kedvvel, mellyet azon körülmény még inkább megzavart, hogy a' Tudósok páholyában, hova Bajzához menék föl, holmi czélzásokat kelle hallanom, a' szőkeleánynyal folytatni szokott beszélgetés miatt. Sajnálnám, ha ezért a' szegény leányka netalán élesebben itéltetnék meg, mivel eddig valóban nem érdemli. Azonban hadd petyegjenek! – Ennek leginkább a' haszontalan Lukács lehet támasztója. Wie der Schelm ist, so denkt er. – Ezután is épen úgy viselem magam 's ha lehet még több figyelemmel leszek iránta – hanem ha tapasztalom, hogy azzal ártok neki.)[30] Mit jelenthet itt az eddig szó? Nem sokáig marad kétséges. Bártfay hamarosan mindennapos lesz

[24] 1839. júl. 25.
[25] 1839. okt. 7.
[26] 1839. júl. 18.
[27] 1839. aug. 4.
[28] 1839. jún. 25.
[29] 1839. jún. 30.
[30] 1839. júl. 19.

Ninaéknál, a számukra alkalmas látogatások időpontjait, a lány öccse, Gyula közvetíti. (W[altzer] Gyula könyvet 's izenetet 's meghívást hozva.[31] — Reggel kis levelkét küldött N[ina] Gyula által, mellyben kér látogatnám meg.)[32] Társalgás, versolvasások, színházi belépő kifizetése, kisebb-nagyobb ajándékok, majd egy nagyobb „kölcsön", egy zálogcédula kiváltása jelzik Bártfay egyre erőteljesebb érdeklődését. (4-5 óra köztt málna-levet vásároltam a' beteg W[altzer]né számára, elvivém személyesen; N[inána]k is átadám a' melltűt 's gyürűt, minek úgy látszott szívesen örülének. Tettek holmi bizodalmasabb nyilatkozásokat is: de még sem tudom hanyadán vannak; majd idővel talán elválik.[33] — Kölcsönadtam 50 pengő f[orin]tot – de előre is úgy látszik odavész.)[34] Az anya és lánya korábbi kényszerű elköteleződésekről, naiv ballépésekről és folyamatos szerencsétlenségekről szóló, homályos történetekkel kelt szánalmat Bártfayban. (Azon szőke fiatal ember, ki W[altzernév]el szokott beszélni, Megyei írnok. N[ina] felől hajlandó vagyok hinni, hogy még nem vetemült el, bár hibázott. Igyekszem bövebb 's körűlményesebb tudományt szerezni, ha majd visszajön. Azok után, miket eddig hallék, inkább részvevő szánakozást érzek, mint kárhoztatni tudnám.[35] — Elmenék azután N[ináékho]z ki csak maga vala honn, anyja a' városkapitánynál járván. Olvastam Somlyót, mi tetszett nekik. N[ina] tartózkodva ugyan, de némi reményt mutatott. Hinnem kell, hogy le van kötve miként hallám 's gyanítám. Majd elválik. Illy állapotban eröltetésnek helye nincs, kivált egy harmadik miatt.[36] — Féhatkor N[iná]hoz mentem. A' városon volt. Az anyja holmit előre értésemre adott, 's midőn N[ina] később hazajött, sirva közlé esetét. Sajnálom, 's ohajtottam volna ne úgy legyen.)[37]

De a gyanakvás, a becsapottság érzésétől nem képes szabadulni Bártfay, rátelepedik a kapcsolatra az az irreális elvárás, hogy őszinte érzéseket, sőt egyértelműséget, kizárólagosságot kíván ajándékaiért, pénzéért. (W[altzernéé]khez menék. Eleinte mintha valami feszültséget okozott volna jelenlétem: de utóbb N[ina] fölmelegült 's olly nyilatkozást tön, mint eddig egyszer sem. Majd meglátjuk úgy van e.[38] — 5 óra felé meglátogatám Ninaékat. Bizodalmasan szólott velem; csakhogy még sem tudom a' valóságot, bár okom 's jelenségim vannak holmit gyanítani.)[39] Hol meggyőzik a női könnyek, hol erősebb benne a gyanú, hogy ellentmondó, hullámzó viselkedésük oka egyszerűen a kivárás, még nem döntöttek, kit válasszanak pártfogóul. (Délután félötkor W[altzernéé]kat látogatám meg. Könyeztek. N[ina] azt mondá, hogy a' dolgot rövid idő fogja megválasztani, talán 14 mulva is fog tudni bővebben nyilatkozni. Úgy látszik, valami fekszik szivén, vagy én nagyon

[31] 1839. szept. 23.
[32] 1839. szept. 29.
[33] 1839. júl. 24.
[34] 1839. aug. 8.
[35] 1839. szept. 6.
[36] 1839. aug. 17.
[37] 1839. szept. 3.
[38] 1839. aug. 1.
[39] 1839. aug. 2.

csalódom.[40] — A' szinházban mondá W[altzern]é, hogy szeretne velem négyszem köztt valamiről szólani. […] Hazajövet valami szalmás kalapú férfi kisérte őket a' Ferencziek' szegletéig – azt gyanítom K[ovács] Zs[igmond] volt.[41] — Voltam látogatóban W[altzernéék]nél, – de nem olly elégedetten valék ott 's jövék vissza mint vártam. Tartózkodást vevék észre. Azért korábban is jövék haza. […] Midőn színházból jövék, hova Ödönt is elvivém, N[iná]ékat ketten is kisérték: az egyikben K[ovács] Zs[igmond]dra ismertem. Föltevém magamban, nem megyek előbb, mint megszólítanak.)[42]

A Paulinával való kapcsolat egyértelműen kettejük közös, intim ügye volt, a lányt a házasság életfontosságú kérdésében is önálló, akár családja akaratával szembeszegülő, szuverén döntésre bíztatta Bártfay. Ninaékról szinte mindig többes számban beszél, az egész családra figyel, nemcsak a mondandóra, a gesztusokból, a ki nem mondott szavakból akarja megtudni az igazságot, mintha nem igazi férfi-nő viszonyról, hanem a családhoz való csatlakozásról tárgyalnának. (W[altzer]né szava elkedvetlenített.[43] — Színházban ismét nem sok kedvem. N[ina] alig pillantott rám; mihelyt alkalom lesz, említésbe hozom.[44] — Színházban W[altzeré]k megszólítának miért nem látogatom meg őket: megigérém hogy megyek; úgy látszik fájna nekik ha nem mennék. Kedvem derültebb lett.[45] — Szíves szavakat hallék 's azon kérést, hogy igen sokszor, akár mindennap is, látogassam meg őket, mert örűlnek jelenlétemnek 's általa megtisztelve tartják magokat. Majd megmutatja a' következés.)[46] A családtagok egymással párhuzamosan, saját eszközeikkel győzködik Bártfayit. (Bnét [Nina nővérét – K- Zs.] látogatám meg, kit ágyban találtam gyengén; beszélgetve ott mulattam délig. Ő mindig engesztelő hangon szól 's ohajtani látszik N[ina] állandó csatlakozását. Asszonyoktul szüntelen tanúl az ember, vagy is tulajdonkép azokat soha sem ismerheti 's tanulhatja ki eléggé.)[47] A hosszú, s időnként meg-megszakadó egyeztetések után megszületik a megállapodás a dolog anyagi vonzatairól 1839 szeptember 25-én. Ennek az előkészítő szakasznak a leírása talán nem véletlenül hasonlít Bártfay lejegyzésében a terményeladási alkudozásokhoz, s időleges nyugvópontot ad a történetnek. (N[ina] világosan szólott: én is egész nyiltsággal megmondám, mit tehetek. Úgy látszott gondolkodóvá lett 's kért mennék holnap, felelni fog.[48] — N[iná]hoz menék a' meghivás szerint. Elfogadá az ajánlatot 's mindenre késznek nyilatkozott, hasonlóul az öreg is. Kivánom hogy megelégedés kövesse a' dolgot 's állandó legyen. Félhétkor távozám el. Az utczán vevém észre, hogy órám' arany karikája, vagy füle kiesett 's

[40] 1839. aug. 29.
[41] 1839. aug. 19.
[42] 1839. aug. 23.
[43] 1839. aug. 11.
[44] 1839. aug. 12.
[45] 1839. aug. 13.
[46] 1839. aug. 14.
[47] 1839. okt. 3.
[48] 1839. szept. 25.

elveszett; kevésbe múlt, hogy az aranyláncz le nem csúszott nyakamról.[49] — 10 óra tájban B. N[iná]hoz menék. Lefizetém a' fizetendőt, 's kielégíttetém. ΔΔ.[50] A bánásmód határozza meg magamviseletét; az elmultra kész leszek fátyolt vonni, kivált ha azt tapasztalom, mit ma találtam. Bár sokáig tehetnék jót, 's belátnák, hogy a' mit teszek javokra szolgál.)[51]

A rákövetkező félévben egyre szürkébb, tárgyszerűbb és időnként üzleties megjegyzések kommentálják a Ninánál tett látogatásokat. (Félhatkor B[he]z menék 's ott mulattam mintegy félnyolczig. Előingem egyik gombját elvesztém: hihetőn nálok maradt ΔΔ.[52] — B[né]t látogatám meg 's ott valék 7 utánig. ΔΔ.[53] — 5kor B[néhe]z menék, mert mára volt meghivásom ∧.[54] — Kimenék a' B[ástya] utczába B. N[iná]hoz ∧ ott mulaték félhétig, 's azután egyenest a' szinházba.[55] — A' fenforgó körülmény [ti. Nina betegsége]; türelemre int annak idején követelni fogom a' pótlást.)[56]

Egyre gyakrabban távozik ingerülten a színházból vagy Nináéktól, a lány viselkedése, a helyzet felemássága, saját, erre a helyzetre adott reakciói a kezdetektől folyamatosan zavarják, s inkább a nyilvánosházba tér be. (A' játék' végét nem vártam be, N[ina] jeladásai boszontottak. Befordultam a' Terézia városba; 's azután holdfénynél hazasétáltam.[57] — W[altzernéék]hez menék – de ott nem úgy voltam mint vártam. Nem tudok enmagammal egyezni. Srom. Már sötétedett midőn a' városra fordultam ki 's M..nél √ alsó szoba. A' gyönyörű szemű Julie. Szinházba menék, a' páholyba, R[adnics] is: de az elsö fvonás után nőm, Lila , Agnes, Léni odajövén mi a' földszínre menénk. Nem szóltam.[58] — Föltevém magamban hogy nem megyek N[iná]hoz, míg nem hívnak.[59] — 10kor elmenék N[iná]hoz. Kevés hián kedvetlenségre került a' dolog: de letartóztatva kiengesztelődtem. Nem szeretem a' haszontalankodást.)[60] A becsapottság érzése, az állandó féltékenység nem hagyja nyugodni. (Színházba N[ina] magaviselete boszantott, 's kisérete is.[61] — N[ina] folyvást egy urral beszélgetett, kit nem ismerek – az kisérte haza is.[62] — Ivanovics orvos is vagy egy óráig mulatott, dohányzott nálam; a' többi köztt B. Nról is beszéltünk:

[49] 1839. szept. 29.
[50] A testi intimitás feljegyzésére Bártfay grafikus jeleket használ ld. Szexualitás, a Bártfay-napló egyedisége című fejezetet
[51] 1839. okt. 1.
[52] 1840. febr. 27.
[53] 1839. dec. 23.
[54] 1840. jan. 25.
[55] 1840. febr. 1.
[56] 1839. okt. 4.
[57] 1839. júl. 27.
[58] 1839. aug. 26.
[59] 1839. szept. 27.
[60] 1839. nov. 7.
[61] 1839. okt. 3.
[62] 1839. okt. 6.

előhozá, hogy K[ovács] Zs[igmond] 6 aranyat adott neki B.né' orvoslásáért.[63] — 4 óra után meglátogatám B[né]t; mentegetőzött hogy K[ováccs]al semmi szövetségök nincs: ők lássák.)[64]

Az illúziótlanság, a folyamatos bizonytalanság, az egyre egyértelműbb jelzések arról, hogy ő mindössze Nina egyik bizalmasa, szakításhoz vezetnek. A kapcsolat teljes felszámolásáról való döntés bejegyzése szinte egyidejű a Paulináról szóló utolsó, megrendült sorokkal. (Mind inkább érzem, hogy P[auliná]ban szörnyen csalatkozám. Még hazugságokat is kell tapasztalnom. – Tanúságul szolgálhat, mint legyek valakivel egészen bizodalmas. Azt hivém, lesz idő, midőn megfogja bánni, talán siratni is, a' mit elkövetett: de mi az neki? – Hadd legyen vége[65] — N[iná]t akartam meglátogatni: de B[né] előmbe jövén mondá, hogy K[ovács] Zs[igmond] 's nem tudom ki van nála. Visszatértem megvallom kedvetlenül 's föltevém magamban nem menni oda többé.)[66]

Szexualitás, a Bártfay-napló egyedisége

A testi intimitás feljegyzésére Bártfay grafikus jeleket használ, minden bizonnyal nem csupán azért, mert attól tart, illetéktelen kezekbe kerül a napló. E megoldás sokkal valószínűbb magyarázata, hogy nem tartja szükségesnek vagy lehetségesnek a történések konkrét leírását. Paulina két jele a # és a ┼, valamint öt titkosírással bejegyzett szó (22 betű?) sor kettesben töltött újhelyi napjaikból is valószínűleg egy találkát örökít meg. Ezekben a felhőtlen, egyszerű, derűs sorokban szinte mindennap este bejegyzi a ┼ jelet, van amikor csupán ez szerepel a dátum mellett. (Olvastunk. Voltunk a' viszhangnál, és a' völgyecskében. Parityáztunk is. ┼)[67] Később Paulinának külön kigyűjti az így megjelölt időpontokat. (Leirtam a' + napokat P[aulina] számára)[68]. A másik jel többnyire inkább a múltra utal. („(Nap szerint (kedden, dátum szerint 28d) ma egy év előtt #.[69] — Ma egy éve utaztunk el Bécsből 's háltunk Pozsonyban. Felejthetetlen #.[70] — Azt álmodám 20ról 21re éjjel, hogy P[aulina] igen szívesen #. otthon; 's mintha magasabbra nőtt volna.[71] — Reiner is ott ült a' gyepágyon. Az est csillagos. Hosszú, végtelen idő után #. Igen jól 's édesen aludtam.[72] — Tavaly illyenkor az árvíztől megmaradt holmit szárítgattuk, szedegettük össze; húsvét később esett. – Két év előtt pedig Mart. 26kán.

[63] 1839. okt. 10.
[64] 1839. okt. 21.
[65] 1840. febr. 14.
[66] 1840. márc. 14.
[67] 1838. szept. 18.
[68] 1838. jún. 5.
[69] 1838. febr. 27.
[70] 1838. jan. 14.
[71] 1838. jan. 21.
[72] 1838. szept. 6.

Mind az nap, mind pedig 31kén # – de ő ezekről, mint legutóbbi levelei sejtetik, alig fogott – talán alig akar – emlékezni.)[73] A feleségéhez, Jozefinához kötődő, a szexuális együttléteket számláló jelekből kiderül, a Paulina-, Nina-kapcsolat után helyre áll kettőjük között a korábban megszakadt testi kapcsolat. (Álmatlanúl valék reggeli negyedféltől míg ágyból nem kelék ki. Sokat tünődtem rajta, 's hogy semmi, semmi tudósítást nem veszek. Eltűröm még egy ideig, mert ki tudja, mi körülmények okozzák a' hallgatást. Ismét jókor ébredék föl, 's hallám a' szelet zúgni. Ablakhoz menék 's látám a' felhőktől egészen tiszta eget csillagokkal ragyogni. Reggel felé [az] A[sszony] is fölébredt; ┼ a' mi elég régen nem történt.[74] – A[sszonyom] tegnap estve. Jól aludtam.)[75]

A legváltozatosabbak és Bártfay számára minden bizonnyal jelentésesek a szeretőinél és a prostituáltaknál tett látogatások grafikus jelei. **(**∧∧∧ – ≈ – √ – ○ – ⊔ – ∪ – **ΔΔ** – ∧ – +√ – **ω** – ~ – ∪∩**).** Priszlinger Zoltán Wesselényi naplójának a fentiekhez hasonló, szexuális vonatkozású „szövegpaneljeinek" kibontására vállalkozik (PRISZLINGER Z. 2008), ilyen, pár jelből álló rövidítésrendszert alkalmaz a jegyzetek szerzője a vadászatok eseményeinek rögzítésére, a levelezés számontartására is. „Ez a szövegpanel mindenképpen tartalmazott egy pár betűs névrövidítést (ezt a továbbiakban monogramként említem) és bizony számú vízszintes vonalat, (a későbbiekben strigula), amely az aktusok számának jelölésére szolgált." (PRISZLINGER Z. 2008: 211) Wesselényi dátumot, helyet és pénzösszeget ad meg, amit nem fizetség, hanem ajándék vagy kölcsönképpen ad, ritkán fűz megjegyzést a „menetrendszerű" lejegyzéshez. Bártfaynál pénzről sosem esik szó, de a bejegyzések egyébként nagy hasonlóságot mutatnak. Priszinger felvetése, hogy a neveket rejtő kezdőbetűk nem az anonimitást megtartására szolgálnak, csupán annak jelzésére, hogy nem „társaságbeli" kapcsolatról van szó, a monogramok alacsony státuszú nőket, jobbágylányokat, asszonyokat, jelölnek, akik nem földesúri erőszak hatására, de ugyanakkor egy zárt közösség meghatározott szokásrendjétől kényszerítve alapján járnak el Wesselényihez. 1838-ban, kelet-magyarországi útja alatt pár napra hazaszökik Zsibóra, ahol több jobbágya, köztük egykori szeretői is felkeresik: „A hű lélek még éjjel, esőben, sárban feljött hozzám. Nála igaz, hogy a szív nem vénül. Mintegy húsz éve, hogy ifjijúi szeretet vezette karjaim közé; mindig szakadatlan hű és hév volt hozzám szeretete, és most is szintoly forró, mint valaha. Engem oly igazán senki sem szeretett min t ő. Hajdani kedves emlékek és = fűszerezték a rövid éjt."[76] A Bártfay-napló időszakában látogatott pesti prostituáltak fizetségét nem jegyzi fel, ugyanúgy vissza-

[73] 1839. ápr. 31.
[74] 1838. nov. 21.
[75] 1840. jún. 13.
[76] 1838. június 11-i bejegyzést idézi 215.

visszatérő vendég, mint Bártfay, s ugyanúgy vannak családban élő, alkalmi prostitúciót folytató nőismerősei.

Prostiuáltak elkülönülő csoportjai a refomkori Pesten

A korabeli hatósági rendeletek, a nyomtatott sajtó, a szépirodalom régóta ismert forrásai a prostitúció kutatásának. Ehhez csatlakoztak az utóbbi évtizedben a személyes dokumentumok, amelyek közvetlen benyomásokat rögzítenek a nagyvárosi társadalomnak erről a számbelileg sem elhanyagolható nagyságú csoportjáról és jelentősen árnyalják a róluk kialakult képet.
Rendkívül széles a nyilvános normáktól eltérő, független szexuális gyakorlattal élő nők köre, a prostitúciót foglalkozásszerűen űzőktől a váratlanul jövedelem nélkül maradó, férfieltartó nélkül maradt „tisztességes" polgárcsaládokig, akikről közvetlen környezetük is csak sejti, hogy az őket pénzzel, ajándékokkal támogató férfiak miért keresik fel rendszeresen őket. A folyamat összefügg a városiasodással, a pauperizációval, a vidékről házasság reményében a fővárosba érkező, birtokukat, jövedelmüket vesztett lányos családok, özvegyek egyre nagyobb számával, a női munkalehetőségek szűkösségével, az önálló egzisztenciateremtés reménytelenségével valamint a nagy ütemben épülő pesti bérházak dzsungelével, ami lehetővé teszi a rejtőzködést, a férfi-nő kapcsolatok viszonylagos anonimitását. A forrásokból rekonstruálható az eleinte alkalomszerűen, bármilyen ellenszolgáltatásért majd később állandóan és kizárólag pénzért szexuális szolgáltatást kínáló nők életpályája.
A hivatásos prostituáltak, akik felső rétege a korabeli elnevezéssel „kéjnőtanyákon" lakik és dolgozik, amelyek még nem bordélyok és külső megjelenésükben alig hasonlítanak a későbbi, hivatalos nyilvánosházakhoz. Két-három lány által közösen bérelt lakást jelentenek, ahol a vendégek forgalmából származó jövedelem kétharmad része a tulajdonost illeti meg.[77] Szinte észrevehetetlenek, a vendégkör – a jobbmódú polgárok (mesteremberek, kereskedők, értelmiségiek) – egymás között cserélik a neveket, a címeket. A lányok többsége a vidéki szegénység elől a reményt adó nagyvárosba menekülő, bizonytalan státuszú „bukott nő". Bár a fővárosban lehetőségek ténylegesen jóval nagyobbak, mint bárhol az országban, sok munkáskézre van szükség a szolgáltatások – mosás, varrás, vendéglátás –, az építőipar területén és a szaporodó manufaktúrákban. Mégis a napszámosnők által lakott peremkerületek

[77] Hasonló közeget ír le egy vidéki szabólegény 1899-1900 között keletkezett memoárjában. Beszámol három, az 1830-as évek pesti nyilvánosházaiban tett látogatásairól. (DOBSZAY, T. 2003)

bérházai bukkannak fel az ismert címek között, jelezve, hogy prostitúció terjedése a megfelelő női munkaalkalom hiányának is köszönhető. A lányok többsége rendkívül fiatal, az első szabályozás ugyan 17 évben jelöli meg az alsó korhatárt, de ez többnyire ellenőrizetlen, betarthatatlan marad. A folyamatos utánpótlást jellemzően a vidék adja. A házasság előtti nemi élet megítélése Magyarországon már ekkor is területenként eltérő, de a nem kívánt terhesség mindenképpen a lakhely elhagyására, a történtek mindenáron való eltitkolására ösztönöz, a család megtagadja, sokszor fizikailag fenyegeti a lányokat.[78] Bártfay környezetében hosszabb időn keresztül téma egy, közvetlen ismerősök által elbeszélt bűneset: Károlyi György csongrádi uradalmának területén a hódmezővásárhelyi szolgabíró (majd megyei aljegyző) házasságon kívül teherbe esett húgát egy tanyán feleségével együtt titokban agyonveri, azonban a boncolás során fény derül a gyilkosságra.[79] Kölcsey fiktív védő beszéde a gyermekgyilkos anyáról a kilátástalan helyzetbe került, a társadalmi normákon kívülre kerülő megesett lányok egyik lehetséges döntésének a hátterét rajzolja fel.[80] A kilátástalan helyzetbe került, a társadalmi normákon kívülre kerülő megesett nők életútja gyakran a nyilvánosházba vezetett, a közkórházakban szülő leányanyákat sokszor már ott felkeresik és szerződtetik a kerítők a csecsemő elhelyezése fejében.

A prostitúciót fenntartó és ösztönző másik ok a férfiak egyre jobban kitolódó házasodási életkora, ami az 1830-as évek végén 30 év körül van, de a fővárosba özönlő bevándorlók miatt egyre magasabb lesz. A fiatal férfiak többsége megfelelő anyagiak híján akár évtizedekig nem nősülhet, jórészüknek egyáltalán nincs reménye a családalapításra, a házasságok száma évről évre csökken. (BÁCSKAI, V. 1979) A polgári családok szigorúan tiltották a lányok esküvő előtti nemi életét, ezért az egyedülálló férfiak állandó, stabil vendégkört jelentettek a szociálisan alsóbb rétegekből jövő, a különböző városok között mozgó, lakóhelyüket gyakran cserélő prostituáltaknak.[81] Francsics Károly, veszprémi

[78] Fáy András visszaemlékezése szerint: „… hogyha valamely faluban hajadon vagy özvegy nőszemély esett meg, több mérföldnyi körben terjedt el gyalázatának híre, a személynek haját levágták, fejét bekötötték, vele ecclésiát követtek, a templom cintermében ült szégyenszéken, csak huzamos poenitentiatartás után vegyülhetett az egyház gyülekezetébe.” Idézi (SIKLÓSSY, L. 1972: 85)

[79] 1840. július 2., szeptember 5., december 10.,

[80] Ugyanerről szól tréfás(?) hangnemben Vörösmarty *Gábor diák*ja is: „S hogy mosolyog istenadta fattya! / ’Épen ollyan, mint az édes atyja.’ / Mit csináljunk, mit tegyünk galambom? / ’Én tudom, hogy a Dunába ugrom.’” 1830. (VMÖM HORVÁTH, K. 1974: 75)

[81] Bártfay naplóján kívül is számos adat utal arra, hogy közönségük elsősorban a jómódú polgárok, alkalmazottak, értelmiségiek soraiból került ki. (SIKLÓSSY, L. 1972: 131)

mesterlegény évekig vezetett naplója az egyik példa (HUDI, J. 2001),[82] hogy a vele egy háztartásban élő szerelmével, akit súlyos betegségében testileg is gondoz, megfelelő anyagiak híján évtizedekig nem köthet házasságot, reménye se rá.[83] Ezt a tendenciát jelzik vissza a memoárok is: „A megélhetés bizonytalanságában és nehézségében nem mindenkinek volt bátorsága megházasodni. A házasságok száma évről évre szemmel láthatóan csökkent, és az emberek természetes szükségletüket mindenféle álutakon igyekeztek kielégíteni. A szüzesség szép erénye is erősen szenvedett, holott erre az előző időkben nagy gond volt."[84] Mivel a jómódú polgári családok szigorúan tiltották lányok esküvő előtti nemi életét, ezért az egyedülálló férfiak állandó, stabil vendégkört jelentettek a szociálisan alsóbb rétegekből jövő, a különböző városok között mozgó, lakóhelyüket gyakran cserélő prostituáltaknak. A kérdés fenti, társadalmi vonatkozásait meglehetősen pontosan látta már a kor publicisztikája is: „Komolyan szólva, mi igen nagy foltját az emberi társadalomnak látjuk abban, hogy ilyen lények létezhetnek, és még sokkal nagyobb bajnak tartjuk azt, hogy számos itt elő nem sorolható oknál fogva létezniük kell. Erről azonban jámbor óhajtások nem segíthetnek; itt gyökeres orvoslásra volna szükség, és ez is, mint sok ezer társasági bűn, p. o. kártyajáték, orzás, henyélés stb, csak úgy volna kiirtható, ha a társaság alapjai fenekestül megfordíttatnának, a bírhatásba és kereshetésbe egyenlőbb arány hozatnék, a megélhetés egyenlő feltételévé a munka tétetnék, de a munkát okvetlenül díj követné, s mindeneke előtt (mi azonban ezekbül természetesen következnék), ha a családi élet minden hazai polgárra

Valószínűleg éppen a napló időszakában jön létre az a közvélemény és a városigazgatás egyaránt szorgalmazott elképzelés, hogy elkülönített bordélyrendszert hozzanak létre Pesten. (SIKLÓSSY, L. 1972: 132)

[82] Ld. A szöveg értelmezéséről HUDI, J. 2003 és VÖRÖS, B. 2001.

[83] Sajátos módon a prostitúciót elősegítő tényező a házasfelek közti gyakori korkülönbség, vagyis hogy az idősebb korban házasodó férfiak fiatal nőket vesznek el. Angliában ebben az időszakban mindkét nem később köt házasságot és ennek köszönhető a prostitúció iránti kereslet csökkenése. „Egy olyan rendszerben, ahol mindkét nem képviselői viszonylag későn kötnek házasságot, nagyobb valószínűséggel találjuk nyomát a házasságon kívüli szexuális aktivitásnak, mint ott, ahol a felek korán házasodnak. Ám jó okkal feltételezhetjük, hogy a házasságon kívüli szexuális aktivitásnak jóval kisebb mértékben velejárója a prostitúció akkor, ha mindkét nem képviselői későn házasodnak, mint olyan rendszerben, ahol csak a férfiak kötnek későn házasságot (amire Firenze lehet a példa). Ha mindkét nemben sok az egyedülálló, akkor mód nyílik a megismerkedésre, az alkalmi viszonyokra, s mérséklődik az igény a prostitúcióra. Ezzel szemben, ha minden fiatal nő egy-egy idősebb férfi felesége, akkor nő annak valószínűsége, hogy a fiatalok kurvákhoz járnak (bár, ami azt illeti, Firenzében a helyhatóság állítólag azért létesített hivatalos bordélyt, mert a fiatalemberek inkább egymást keresték föl.)" (KARRAS, R. 1999: 41)

[84] Idézi SIKLÓSSY, L. 1972 : 87.

nézve mellőzhetetlen életszükséglet lenne. Ekkor kevesbülnének a bűn alkalmai, nyerne az erkölcsiség… […] A társaság anomáliáiban rejtezik ennek oka, mint mindennek, mit egyesek rossz hajlamainak szeretnek tulajdonítani."[85]

Bártfay naplójában utalásszerűen jelenik meg csupán a nyilvánosház, mint helyszín, elsősorban saját magára figyel, testi tapasztalatainak, érzéseinek, hangulatainak rögzítésére, nyomon kísérésére használja a naplót. (Kedvetlen valék, 's M. magához felhítt. Csak kényszerítém magam √ 's nemsokára el is menék.[86] – Visszajövőben betértünk Mhoz, hol J és Mt találtuk; ez utóbbi ⊔ nem nagyon ajánlatosan viselé magát.)[87] – Estve felé kisétáltam. T. megharagitott T ○.[88] A nyilvánosházakban tett látogatások rövid idejűek, fél-egy órásak, gyakran a színházlátogatás idejére esnek. (Színházban 1[s]ö felvonás utánig valék; ekkor a' páholyba menék. Onnan sétálni. Radnics is volt velem. (Kiskereszt utczában R[adnics] ismerős[e].. N≈ és Huszár ház) A' játék végére még visszszajövénk. Ninaékat hazakisérém. Kért, holnap látogassam meg. – Búcsúzáskor szívesen megszorítá kezemet.)[89] A bejegyzések többnyire csupán – valószínűleg nem valódi – neveket (Justina, Emma, Sophie, Nina, Paulina, Lisette, Marie, Hermine, Fanny, Julie), vagy kezdőbetűket rögzítenek és egy melléjük írt grafikus jelet.

Utcai prostitúció

Ez a csoport elsősorban hatósági intézkedésekből, bűnesetekből ismert. A lecsúszó, „elzüllő", egyre inkább perifériára kerülő, a családokból kikerülő, szociálisan elkülönülő prostituáltak körében szaporodnak a deviánsnak számító magatartásformák. A prostitúció ebben az időszakban egyértelműen megtűrt jelenség, bár Mária Terézia, II. József és I. Ferenc korábban még határozottan felléptek ellene,[90] az állam a XIX. század első felében már csak akkor érez késztetést a beavatkozásra, amikor például a katonaság körében fellépő súlyos, tömeges megbetegedések kívánnak intézkedést. A népbetegségnek számító szifilisz elleni küzdelemben 1840-től kötelezővé teszik Pesten a bejelentett lányok rendszeres orvosi

[85] Dessewffy Aurél cikke a Világ 1841. 43. számában. Idézi SIKLÓSSY, L. 1972: 138.
[86] 1841. szept. 17.
[87] 1841. ápr. 4.
[88] 1841. okt. 9.
[89] 1839. aug. 4.
[90] Az utolsó tiltó állami rendelet 1816-ban született. Ezután helyben szabályozzák a prostitúciót, elsősorban népegészségügyi és nem büntetőjog keretein belül. (SIKLÓSSY, L. 1972: 110)

ellenőrzését. Újságcikkek sürgetik a bordélyrendszer kiépítését, az utcák megtisztítását, s a prostitúciót a katonai rendészet hatáskörébe utalják. „Ami pedig a városban tartózkodó kéjlányokat illeti, ezek időről-időre megvizsgáltatnak és az olyanok, kik bujakórság betegségben lenni tapasztaltatnak, a városi nőkórházba orvosoltatás végett küldetnek, miután egészségüket visszanyerték, testileg megbüntettetnek s így hazájukba visszaküldetnek”[91] – írja Buda városkapitánya a magyar hadi főkormányzónak 1841-ben. A „bujasenyv”, a vérbaj a kor fogalmai szerint gyógyíthatatlan betegség volt, még a homeopátia felfogása szerint is.[92] A kor sajtóját élénken foglalkoztatja, milyen lépéseket tehetne a társadalom, az állam, a civil közösségek, a városi szegénygondozással foglalkozó egyesületek a prostitúcióval együtt járó bűnözés és a fertőző, a korban gyógyíthatatlan, súlyos következményekkel járó, fertőző nemi betegségek terjedésének megakadályozására. Közvetlen, gyakorlati lépésként a közvélemény és a városigazgatás egyaránt az ellenőrzést, elkülönítést sürgeti, a bordélyrendszer kiépítését. Elsősorban az utcai ismerkedést akarják megakadályozni, a szolgáltatásaikat nyilvános helyen, kávézókban, fürdőkben kínáló lányok kiszorítását, a városképet rontó, a fiatal férfiakat elcsábító nők kitoloncolását szorgalmazzák. A legtöbb utcai prostituált a belvárosban, a Gellérthegy mellett, a városfalak vonalán (Kálvin tér, Kiskörút, Nagyhíd utca), illetve a Nemzeti Múzeum építése miatt rendezetlen Kálvin téren és a Lánchíd felvonulási területén működött. Az alkonyat után csoportokba verődő, koravén, kétes tisztaságú, büdös és ittas nők ismerős látványa a kortársak többségében nem csábító izgalmat, hanem undort, felháborodást, szánalmat váltott ki. Az irodalomban szereplő ritka kivétel a nagyvárosi létnek ezt a szféráját is ábrázoló Kuthy novella: „Ama sötét hirű utszában, egy földszinti ház előtt álltak meg. Itt ott tüstént megnyíltak a’ félig függönyözött ablakok; ’s szilaj leányfők vihogtak ki a’ csípős, esti szélbe. Egy lomha nőcseléd, ki a’ csöngetésre kaput tárt, útasítás Fenyéri urat a kérdezett lakba. Egy téres szobában zápmeleg csapta el lélekzetét. Egy sereg Mahumedféle angyal tófult rá pongyola kedvében; megszenttelenítve az őszinte kedély, ’s szabad egyenlőség tiszta élveit, miknek szerény üdve zabolátlan túlvitel által förtelemmé törpült.”[93]

Az újságok városi prostitúcióról szóló cikkei elsősorban az utcai ismerkedést, a szolgáltatásaikat nyilvános helyen, kávézókban, fürdőkben, kínáló lányok kiszorítását, a

[91] Idézi SIKLÓSSY, L. 1972: 115.

[92] Conner részletesen bemutatja a nemi betegségek diagnosztizálásával kapcsolatos bizonytalanságot, a lehetséges, sokszor igen drasztikus kezelések változatait, a „gyógyító”, elkülönítő intézmények működését. (CONNER, S. 1999)

[93] *Rágalom és gyanú*, 1844., idézi VÖLGYESI, O. 2007: 100.

városképet rontó, a fiatal férfiakat elcsábító nők kitoloncolását szorgalmazzák. „Itt helye van talán egész illedékkel arra is figyelmeztetni az illető hatóságot, hogy valahára szüntetné már meg azon bizonyos némberek vadászjárdalásait, kik napáldozat után főbb utcáinkat raj gyanánt lepik el, s különösen tapasztalatlanabb ifjainkra nézve valódi mételyei az erkölcsiségnek. Ha már nem törölheti egészen is el a kereset e gyalázatos nemét, legalább ne engedjük az cégéresen és szabadon űzetni azon főutcáinkon, hol tiszta erényű hölgyeink arcain szégyent s tűzvérű ifjaink szemeiben lealjasító gerjek lángjait lobbogtatja e botrányos szemérmetlenség."[94] Bártfay számára ismerős lehetett ez a látvány is, hiszen a Gellérthegy mellett éppen a Károlyi-palota környékén, a városfalak vonalán (Kálvin tér, Kiskörút, Nagyhíd utca), illetve a Nemzeti Múzeum építése miatt rendezetlen Kálvin téren és a Lánchíd felvonulási területén működött a legtöbb utcai prostituált. „Sétám az Üllői úton lakó barátomhoz vala, keresztül a Széna piacon [Kálvin téren], – a pisztoly kávéházig [Két pisztoly fogadó] – néhány férfit kivéve embert nem találék – de arrébb uraim 4-5 némberrel kelle akaratom ellen találkoznom, ezek megrontják és fertőzik az ifjúságot."[95] – írja a Világ 1841-ben. „ …ha az ember színház után valamicskébben későbben megy haza, lehetetlen nem undorodnia, ha e nyomorult lényeket látja, kiknek sötét redős arcaikból mogorván rí ki a bűn és elvetemültség torzképe, és kik émelygést okozó kéj- és borszagukkal a levegőt dögvészesítik."[96] A napló tanúsága szerint azonban Bártfaynak nincs semmilyen kapcsolata ezzel a szférával, kizárólag ismert címre megy. (M-nél találtuk J. ∪∩ nagyon jól. […] J. lakik Budán a' vizivárosban, fejérkereszt, 2d udvar, 1.emelet.[97] — Azután kimenék Jhoz, kit az utasitás szerint megtaláltam ∪. Nem sokáig mulattam ott 's magam jövék haza.[98] — Játék végén Radnics a' Terezia városba vezetett ismerősihez, honnan féltizenegykor holdvilágnál jövék haza. Ma is nagy meleg volt. √ C. – Budán Ankergasse 426.)[99] Ebben az óvatosságban szerepet játszhatott a nemi betegségektől való félelem is. „Óranegyedre nyújtott baromi élvet vajmi sokszor egy egész élet boldogságával fizettetik meg."[100].

A társadalomtörténet és kiemelten a mikrotörténeti módszerekkel dolgozók figyelmét régóta, szinte kezdetektől foglalkoztatják a perifériára kerülő, szociálisan elkülönülő/elkülönített

[94] Jelenkor. 1841. 29. szám. Idézi SIKLÓSSY, L. 1972: 136-137.
[95] Lauka Gusztáv cikke a Világ 1841. júl. 10. számában. Idézi MIKLÓSSY, J. 1989: 24.
[96] Dessewffy Aurél cikke a Világ 1841. 43. számában. Idézi SIKLÓSSY, L. 1972 : 138.
[97] 1840. júl. 31.
[98] 1840. dec. 19.
[99] 1839. jún. 19.
[100] Dessewffy Aurél cikke a Világ 1841. 43. számában. Idézi SIKLÓSSY, L. 1972: 138.

csoportok, a deviánsnak számító magatartásformák (FOUCAULT, M. 1990; LÉDERER, P.–TENCZER T.–ULICSKA L. 1998). Különösen a forráskezelés szempontjából jelentenek igazi kihívást a történésznek, hiszen a róluk szóló szövegek mindig a hatalom szempontjait tükrözik, maguk ezek a csoportok – koldusok, bűnözők, elmebetegek – nem hagytak saját nyomot a történelemben, a róluk rögzült kép szükségszerűen torz: a majdnem mindig másod- vagy harmadkézből való »jelentések« és a kortársak előítéletektől hemzsegő tanulmányai hamis képet nyújtanak a prostitúcióról.[101] […] A források a hatalom kezében vannak és ezért nagyjából egyformák." (RENZO, V. 1982: 121) A jelenséget kutatók fontos és alapvető problémákat tisztáztak már: nem létezik „a legősibb mesterség" egységes fogalma, kultúránként, területenként – sokszor városonként is – olyan eltérő az ezt foglalkozásszerűen űzők, az ezzel a megnevezéssel megbélyegzettek, vádoltak, és általában az adott normáktól eltérő, független szexuális gyakorlattal élő nők helyzete, hogy szinte lehetetlen bármilyen általános megközelítés.[102] A szakirodalom kiindulópontja a források elkülönítése: „Három különböző szintű integrálásra váró analízist tudunk itt felsorakoztatni, melyeket azonban szükségképpen mindig össze kell fogni. Az első a prostitúció társadalmi megítélésére vonatkozik; a második a prostitúcióról való véleménynyilvánítás dinamikájára; a harmadik a szabályozás és ellenőrzésre." (RENZO, V. 1982: 123-124.)

Az európai újkori történelemről e tárgyban született írások lenyűgözően pontos és minden bizonnyal olykor meghökkentő adattömegre támaszkodva kísérelnek történeti összefüggéseket teremteni az egyes, szűkebb vizsgálat alá vont szövegek alapján. „… a prostitúció nagyon is alapvető értelemben ökonómiai probléma, ahol kínálat egyáltalában való fellépte, valamint fellépésének konkrét modalitásai nem nagyon érthetők és magyarázhatók meg anélkül, hogy ne tanulmányoznánk alaposan a gazdasági, társadalmi demográfiai strukturális viszonyokat és a kereslet/kínálat nyomukban létrejövő egyensúlyi játékát" (LÉDERER, P. 1999: 23) – vagyis a női munkaerőpiac változásait, a pauperizáció folyamatát, a városiasodást, a családstruktúra változásait.

Átfogó magyar szakirodalom nem született még a prostitúcióról, mikrotörténeti, esettanulmány jellegű írások jelzik a téma felé fordulást.[103] A témáról szóló gyűjtések többnyire anekdotikus hangvételűek, népszerűsítő, ismeretterjesztő célúak, s meglehetősen

[101] A korabeli prostitúcióhoz kötődő sztereotípiákról az angol publicisztikai és szépirodalomban, a kialakuló ikonográfiai típusokról ld. LAFFERTON, E. 1998.
[102] Széles válogatást nyújt a témában az újkori Európa viszonyairól Léderer, P. 1999.
[103] Ld. ehhez GÜNTNER, P. 1997; FORRAI, J. 1998; HORVÁTH, L. 1998; *A „veszélyes" női szexualitás és a prostitúció-politika* című fejezet (Gyáni, G. 1998 : 20-25); BANA, J. 1999.

gyér adatokkal szolgálnak egészen a századforduló már jól dokumentált, kutatott időszakáig. (SIKLÓSSY, L. 1972, MIKLÓSSY J. 1989, TÁBORY, K. 1992, SZÉCSÉNY, M. 1993, FORRAI, J. 1996, CSÁSZTVAY T. 2009.) Az egész kontinensen erősödő tendenciák megléte azonban biztosra vehető. Meglehetősen nagyszámú, a vidéki szegénység elől a reményt adó nagyvárosba menekülő, bizonytalan státuszú nő él Pesten és „nyilvánvaló nővé" válásuk elsősorban a megfelelő munkaalkalom hiányának köszönhető.[104] A lehetőségek ténylegesen jóval nagyobbak, mint bárhol az országban, sok munkáskézre van szükség a szolgáltatások – mosás, varrás, vendéglátás –, az építőipar területén és a szaporodó manufaktúrákban (BÁCSKAI, V. 205-209). A Terézvárosban élnek legnagyobb számban napszámosnők, ahová Bártfay a prostituáltak miatt látogat. A napló példa arra is, milyen lehetett az eleinte alkalomszerűen, bármilyen ellenszolgálatásért majd később állandóan és kizárólag pénzért szexuális szolgáltatást kínáló nők életpályája, körülményei.

A szexualitás írásbeli diskurzusa: nemek közötti néma párbeszéd

Az irodalom és a személyes dokumentumok, naplók, levelek alapján a testiségről való beszéd egyáltalán nem tilos a korban, bár a megszólalás keretei erőteljesen szabályozottak. Vörösmarty verses epikájában és prózájában a szereplők különösen szenvedélyes hangon nyilatkoznak vágyaikról, nem ritka, hogy egymáshoz vonzódó férfi és nő kettesben marad,[105]

[104] Mátay Mónika cikke figyelmeztet, a 19. századi Debrecenben a „kurvaság" fogalma alig-alig városias, a kifejezés középkori, falusias jellemzőit őrzi. Nem prostituáltat jelöl, hanem túlságosan autonóm viselkedésű, többnyire egyedül élő, önálló keresettű nőt vagy olyan férjes asszonyt, hajadont, aki engedetlen, nagyszájú, feleselő, felügyelet nélkül kószáló – vagyis a beszédmód, a viselkedés, a megjelenés a fogalom használatának elsődleges jellemzője, nincs köze a szexuális kihágáshoz (MÁTAY, M. 2003: 188-189).

[105] Két jellemző részlet például: az *Orlay*ban (1837) a boldog testi beteljesülés, a fiatal házasok párbeszéde, és a reménytelen, pusztító vágy, a magát és szerelmét együtt a halálba küldő Orlay monológja: „Ah Zelemér! […] most egyszerre látlak, hallom édes szózatidat, ízlelem ajakaidat, ölellek, bírlak. Szent Isten! mit adandok vala azon jósnak, ki ezt nekem a csüggedés napjaiban megjósolta volna. […] És mégis tagadhatatlan, hogy te karjaim között vagy, s hogy te vagy, szépséged a tanú. […] Ezen szem úszó két ege, ez ajk mosolygása, homlokod derűje, mindezek azt vallják, hogy te enyém, hogy te boldog vagy! Mindezekre, valamint a beszéd némely más részeire is a boldog ifjú nőtől egy néma szives ölelés volt a válasz, melyet most Csatár érzelmeinek azon foka szerint viszonzott, mire azok beszéde tartalmai szerint emelkedének" (VMÖM SOLT, A. 1974: 65). — „Boldogtalan! te azt hiszed, hogy tested gyönyöreire éhezem? Nem más tépte-e le annak is rózsáit? Mi vagy te most nekem s mi voltál valaha? Te angyalom, te istenném voltál, most – asszony vagy; de nem akarom, hogy nélkülem örömöket találj, nem akarom, hogy mások bájaidban dőzsöljenek. Hah! én egyszer, de csak egyszer sem ízlelém ajkaidat; s nem senkiét, mert a tiedre vártam,

lírájának antik ihletű, finom erotikája[106] azonban meglehetősen visszhangtalan marad a korban. Toldy Ferenc például árnyalt és a finom érzelmi-érzéki különbségeket jól érzékeltető nyelven számol be szerelmi életéről. Bártfay naplója is megerősíti,[107] amit Toldy leveleiben számos alkalommal említ, hogy jó ismerősök, de a házasodás előtt álló fiatalok között nyilvánosan sem tilos az üdvözlő ölelés, csók, a testi közvetlenség kifinomult formáit ismerik. Toldy alább idézett soraiban arról a lányról beszél, akit már nem szeret és akit annak szegénysége miatt úgysem vehetett volna el (Lotti), akinek már megvallotta, másé a szíve (Máli), de házastársul mégsem őt, hanem egy harmadikat választana (Mary, Hinka Mária). „Lotti mindeddig az a szelid bévonult angyal, a ki azóta mindig volt, hogy frigyünk megszakadt – Megszakadt? Nem ezt nem mondhatom […] azóta, hogy Málihoz viseltetett szerelmemet elébe öntém. […] A nélkül hogy tőlem szerelemet kívánna (pretenderet), szeret! […] esze meg látszik neki fejteni Maryhoz való relatióm belsejét s hogy bizonyoson hozzá fognék szítani örökké, ha bővebb javai volnának. […] Ő jól tudja, hogy én szívből lélekből becsülöm és szeretem, s hogy nem tudom őt nem szeretni. […] Valami szebbet, gyöngédebbet nem képzelhetsz magadnak, mint a millyen ez a relátió. Keblén mindég egy arany gyűrűt visel lánczon, melyben üveg alatt az én hajaim vannak! [….] Minap ismét egy fürtet tuda fejemről lopni – minek? Nem tudom, ő azt mondá, hogy barátnéjának küldi: én gyermekiségét említém nyájas ellenkezéssel, de szívemnek lehetetlen volt nem örvendenie. […] Mikor megölelem, megcsókolom – mintegy bárány úgy csügg rajtam, s ajka nem tud megválni az enyémtől, s mikor kezét fogom egy szeretettel teljes, gyönge kéz szorítás a válasza. De mind mindez különös ingerrel bír azért, mert minden gyöngédség mellett is távol van a legkisebb

mind azon szerelem összességével, mely keblemben évek óta gerjedt. De most más sem fogja ízlelni ajkaidat, más senki a halálon kívül. […] s most ellenállhatatlan erővel és tűzzel karjaiba ragadá a hölgyet s őrjöngő ábrándozással nyomá az első és vég csókot ajkaira…" (VMÖM SOLT, A. 1974: 85).

[106] Példaként: *A várakozó, A látogatók, Álom és valóság.*
A boldog 1831 (VMÖM HORVÁTH, K. 1974 : 96.):

„Bírlak-e vagy csábult szemeim játéka im e kéz,
  És e hókebel és e picin édes ajak?
Illat-e ez, mellyet beszivok szomjamban aléltan,
  S melynél olvadozok, láng-e ez az angyali szem?
Úgy van! egész tündér ország bűbája körűlfont,
  S én gyönyörérzékből istenek álma vagyok."

[107] „Legelőször S[usanna] és Sz[erafina] pillantának meg, 's ez utóbbi örvendeni látszott látásomon, de midőn öleléssel idvezlém, zavar és tartózkodás mutatkozott rajta." 1839. aug. 4., valamint levele Waltherr Lászlóhoz, ahol annak leányának ölelést és csókokat küld. 1853. jún. 12., Országos Széchenyi Könyvtár kézirattára, Levelestár

kaczérságtól, czéltól, szerénytelenségtől. Jó testvér épen így simul kedves testvéréhez, s minden rezgése lelkének szeretetet hangzik, szerelmet nem. Látni kell mind ezt, látni azt mikor keztyűim levonja, hogy azokat megtisztítsa…"[108]. Fontos számára a testi-lelki izgalom, a kaland közvetítése is: „Alkalmat szerezhettem, hogy véle egy sötét mellékszobába lopúlhattam: megragadtam őt átkarolva, s kezét ajkaimra tevén – s ha jól emlékszem mind ketten égtünk – így szóltam szóról szóra: édes lelkem Máli, igérje-meg hogy emlékezetűl holnap egy fürtet ad? Erre ő csak féligfenn-szóval mondá: igen! S a rám simultat eleresztém hamar."[109] Talán nem véletlen, hogy az orvos Toldynak, aki mögött már klinikai gyakorlat áll, vagyis van tapasztalata mások testének alapos megfigyelésében, saját szerelmi élete, saját egyéniségének vonzereje, testi reakcióinak megfigyelése kiapadhatatlan élményforrást és beszédtémát jelent: „E szív még sem szűnt hevülni, szeretni. Én szeretésre született, s csak a hosszas elzárkózás a kénytetett alkalom-kerülés, a száraz könyvi élet vonhatának reá kérget: de tedd-ki ezt tűznek, s csak hamar elhamvad s veleje a régi, noha fojtottabb, s nem olly friss többé. Tegnap előtt Prof. Lemountonhoz mentem, s ott egy deli lánykát pilantottam meg, ki hitvesénél nevelésben van, s kit nem először láték; de először illy csinban, illy deliséggel, illy mosolygással. S meg kell jegyeznem hogy ekkor egyedül valék vele a szobában, s beszéllék vele, s így könnyebb a felmelegedés, mint ha tanúk állnak körül. Én nem vagyok olly hiú – ámbár több illy történetek azzá tehettek volna- hogy viseletében udvariasság helyett mást és többet keressek, […] szivemben egy húr megrezzent midőn szemembe nézett, s a férfi-nem meg nem köszönheti neki, ha mindenekhez illy színben mutatja magát, mert az alvó kebelt is felizgatja, s nyughatatlanná teszi legalább egy éjre."[110] Egy fiatal polgárlány, Shlachta Etelka naplója, bár írója figyelmeztet, milyen gondosan kell ügyelnie az ifjú hölgynek, nehogy csak egy pillanatra is egyedül maradjon egy férfival[111], meglehetősen pontosan képes rögzíteni a két nem közötti érintkezéseket, azok közös megegyezésen alapuló jelentését: „Fischer az estét itt tölté, váltva énekeltünk; […] Egy francia párdal után: Voici le soir, fejét nyakamra hajtá s egy gyönge, meleg, hosszú csókot nyomott reá. Én tettem, mintha nem vettem volna észre. Térdei ismét nagy mozgásban voltak. Egyszer, midőn felkelek, kottákat kereső, karját csatolá

[108] Toldy Ferenc levele Bajza Józsefhez, 1826. ápr. 7., (OLTVÁNYI, A. 1969: 229)
[109] Toldy Ferenc levele Bajza Józsefhez, 1825. jan. 20. (OLTVÁNYI, A. 1969: 189.)
[110] Toldy Ferenc levele Bajza Józsefhez, 1826. júl. 10. (OLTVÁNYI, A. 1969: 37.)
[111] „Alig hazaérve Vojna [Etelka kérője] jöve; ő ma délután utazik el, a kedves, jó ember. Anyám éppen árnyékszéken vala, így hát ismét egy zavarba hozó tét a tét! De csak közönséges dolgokra tudám én ekkor ügyesen a beszéd fonalát fordítani." Idézi GYÁNI G. 2005: 39.

derekamon át, de én anélkül, hogy reá néztem volna, lassan kicsúszék karjából s ő többé semmit sem mert. Legjobb ilykor nem nézni reá…". Másutt, másról: „Elmenéskor először anyám kezét, aztán az enyémet megfogá, gyengén szorítá; én ezt nem viszonzám – ne tartson közönséges lénynek" (GYÁNI G. 2005 : 39)

A prostituáltra vetett tekintet

Az irodalomban, publicisztikában megjelenő kéjhölgyfigurák többnyire „bukott angyalok", akik nem laza erkölcseik, hanem naivitásuk, tapasztalatlanságuk áldozatai. A kor orvostudománya a férfit szexuális vágyakkal születettnek tekinti, ezzel szemben úgy véli, a nőben ez a késztetés csak a másik nem hatására születik meg, tehát egy nő „elcsábításában", elzüllésében mindig egy férfi a bűnös.[112] Ahogy Kossuth írja Pesti Hírlapban: „Ah! Könnyű a csillapult indulat hideg óráiban szenvedelmek legyőzéséről elmélkednetek; de az ifjú érzelem hő pillanataiban a legnemesebb keblű hölgy is sokkal gyarlóbb – mert hiszen ember – mintsem, hogy őt egy gyönge lényt, ennyi szenderítő gőz, avagy csak egy pillanatra is önfeledés mámorába ne meríthetné."[113] Kuthy Lajos novelláiban is hangsúlyos motívum, ahogy a női lélekben „szenvedélyek terméketlen szele zúg az össszvetört ágak között": „…oh a nőkebel, feneketlen hona az egymást nyeldeső örvénynek, melly egyaránt hányhat fel döglött szörnyeket, vagy világérő gyöngyöt."[114]

Bárfay naplója szerint is a testi vágyakkal szembeni gyöngeség, a szenvedélyeknek való kiszolgáltatottság nem csak a férfiak, hanem az emberi nem közös sajátja. (Az ember csak ember míg él, azaz: gyarló portéka. Mennyit küzdünk az állatisággal, mennyit hajlandóságaink, az önzés, a' szenvedelmek elfojtásában vagy nemesítésében – 's még is, jönnek pillanatok mellyekben a' lelki felsőség nem gyakorolhatja diadalát 's az akarat a' testiséghez hajlik.)[115] Talán ez az előítéletmentes, a prostitúció problémáját az egyénről a társadalomra hárító attitűd az oka, hogy Bártfay szűkszavú bejegyzései a lányokról, saját szavával „nő személyekről", nem nevezhetőek ridegnek és

[112] Ezt az álláspontot mutatja be SIGSWORTH, E. M. – WYKE, T. J. 1999: 144. A középkor éppen fordítva vélekedett, veleszületettnek a női bujaságot tekintette ld. KARRAS, R. M.: 37. A női szexualitás zabolátlanságáról, a fegyelmezetlen viselkedés típusairól ld. A nők felülkerekedése című fejezetet Davis, Natalie Zenon *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban kötetében* (DAVIS, N. Z. 2001: 117-138).
[113] Pesti Hírlap, 1841. Idézi SIKLÓSSY, L. 1972: 135.
[114] Völgyesi Orsolya idézi a *Cilley Borbála* (1841) illetve a *Balítéletek* (1842) című novellából (VÖLGYESI, O. 2007: 104-105.)
[115] 1839. okt. 12.

semmiképpen nem személytelennek, számára a prostitúció világa még nyilvánvalóan nem érintkezik a kriminalitással. (Már sötétedett midőn a' városra fordultam ki 's M..nél √ alsó szoba. A' gyönyörű szemű Julie.[116] — Voltam a' Terézia városban sárosan mivel a' napfény fölolvasztá a' havat 's a' fedelek csepegtek. √ Kati úgy látszott örült hogy meglátogatám.[117] — A' vastag Sophie igen jókedvű volt 's kért mennék oda a' hét folytában. ∪[118] — Rózi nem igen jól érzé magát. Szólottam Carolinával ∪.)[119] A rövid látogatások, amelyekre gyakran Radniccsal, az udvarmesterrel együtt megy gyakran csak tájékozódást, időpont egyeztetést szolgálnak.

A kor népszerű, főként női olvasókat megcélzó regényeiben, verses epikájában gyakoriak a kifejezetten erotikus célú betétek, a lenge öltözetű vagy meztelen testek, érzéki álmok leírásai. A szépirodalom történetei a prostituálttá válás folyamatát gyakran kötik össze elcsábítással, szerelmi csalódással, családi tragédiákkal. A férfiak személyes tapasztalatai valószínűleg megerősíthették ezt a képet, inkább együttérző, mint elítélő attitűdöt érzékelhetünk a prostituáltakkal szemben. Vörösmarty egyik novellahőse irtózattal beszél a bordélyról: „… ha én neked elmondanám, miket szenvedtem! Azt mondták, hogy te szívszakadva várakozol reám, hogy csak egyszer utószor látni akarsz, mielőtt örökre elhagynál. Én rohantam, repültem a csalfa ház felé, hogy lássalak. Kik valának ott, mint éltem közöttük, el nem mondhatom; ne adja Isten, hogy valaha el bírjam mondani. Őrjöngéssé válik ott az öröm, fertelemmé a legédesebb gyönyör, s mint fáj a lélek romlása érzetében, mi sajgatók gyógyíthatatlan sebei!”[120] A Csongor és Tünde Mirígye látványos víziót fest a habozó Ledér elé. „Valld meg édes, nemde otthon / Kór apád van, ’s szenvedő; / Nincs egyéb, mint csak te, a’ ki / Gyámolítsa. […] És az árvák, / Oh az a’ két gyenge gyermek, / A’ ki porban mász előtte, / ’S mint oroszlán rí az éhség / Ajkaik közt, hogy miatta / A’ sivány port rágdogálják.” (VMÖM 1989: 102-103) Vörösmarty kifejezetten együttérzően írja le a kényszerítő körülményeket, a fiatal nő kiszolgáltatottságát. A *Szél úrfi* prostituáltja pedig jó anya lesz, szenvedő állapota után visszatalál a társadalomba, érzelmileg és erkölcsileg egyenrangú, sőt a novella végére föléemelkedő társa lesz férjének. „…távol egy kis völgyi lakban telepedék le vele, s e magányban háborítatlanul éldelé mind azt, mit a szerelem édest és üdvözítőt adhat. Mi kelle több? egy kellemes, fiatal feleség a házban mind azon véghetetlenségével a jóakaratnak, mellyel a szerető nőkebel férjének áldozik […] Ah de Szél úrfi állhatalan volt.

[116] 1839. szept. 26.
[117] 1839. dec. 7.
[118] 1841. jan. 4.
[119] 1841. márc. 31.
[120] *Szél úrfi*. (VMÖM SOLT, A. 1974 : 133)

Hatodik évében összekelésének már unni kezdé sívó gyermekeit s a gondos anyát, kinek ifjúsága s kellemei gyermekeire látszanának általmenni. A hetedik évben már kihült, kedvetlen, magába vonult lőn s többnyire házon kívül kalandozva tölté idejét." (VMÖM SOLT, A. 1974: 135) Talán ennek a megengedő, elnéző attitűdnek köszönhető, hogy a bordélyok világából, ha kevesek számára is, de van visszatérés a polgári életbe, a századfordulóig volt lehetőségük a lányoknak a férjhezmenetelre, elsősorban az intézményt vezető „madame"-ok hathatós támogatásával.

Irodalom:

Bajza József – Toldy Ferenc levelezése. A magyar irodalomtörténet forrásai, s. a. r. OLTVÁNYI AMBRUS, Akadémiai, Bp., 1969

Bártfay László naplójából, I–II. köt., s. a. r., bev. JENEY FERENC, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum – Népművelési Propaganda Iroda, 1969

BÁCSKAI, V.: *Pest társadalomtörténete a házasságkötések alapján,* = Tanulmányok Budapest Múltjából 21. köt. 1979, 49-101

BÁCSKAI, V.: Társadalmi változások Pesten az 1830-1840-es években. = szerk. Faragó Tamás, *Pest-budai árvíz 1838.* FSZEK–Budapest Főváros Levéltára– BTM – Magyar Vízügyi Múzeum, Bp., 1988, 205-209

CONNER, S. P.: *Politika, prostitúció és szifilisz a forradalmi Párizsban, 1789-1799.* = LÉDERER, P. 1999: 102- 125

CSÁSZTVAY, T.: *Éjjeli lepkevadászat - Bordélyvilág a történeti Magyarországon*, Osiris, 2009

DAVIS, N. Z.: *Társadalom és kultúra a kora újkori Franciaországban kötetében*, Balassi, Bp., 2001, 117-138

DOBSZAY, T.: *Egy szabólegény megkísértései. Kézművesek életviszonyai és házasságai az 1830-as években*, = LÁCZAY, M. 2003: 279-285

FÁBRI, A.: *A nő és hivatása. Szemelvények a Magyarországi nőkérdés történetéből. 1777-1865,* szerk. és bev. FÁBRI ANNA, Bp., Kortárs, 1999

FÁBRI, A.: *„Határozz, és kimondtad sorsodat." A nőkérdés megjelenítése a reformkori magyar irodalomban.* = LÁCZAY, M. 2003: 142

FORRAI, J.*: Kávéházak és kéjnők.* Budapesti Negyed, 12-13. 1996, 110-120

FORRAI, J.: *A budapesti prostitúció szabályozásának kezdetei.* = Tanulmányok Budapest múltjából. 27. 1998, 93-100

FOUCAULT, M.: *Felügyelet és büntetés. A börtön története,* Gondolat, Bp., 1990

Francsics Károly visszaemlékezései. s. a. r. és szerk, HUDI JÓZSEF, Pápai Református Gyűjtemények, [Veszprém], 2001

GÜNTNER, P.: *A soproni prostitúció története. (1862-1918.,* Aetas, 1997/1. 49-64

GYÁNI, G.: *A regulázó gondoskodás.* = LÉDERER, P.–TENCZER,T.–ULICSKA, L. 1999: 20-25

GYÁNI, G. : *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése,* Bp., Napvilág, 2000

GYÁNI, G. : *Budapest túl jón és rosszon.* Beszélő, 2005. márc.-ápr. 89-97.

GYÁNI, G. : Női identitás egy reformkori napló tükrében. = szerk. STEINERT ÁGOTA, *Évek és színek. Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából,* Kortárs, Bp., 2005.

HORVÁTH, L.: Adatok a gyöngyösi prostitúció újkori történetéhez, = szerk. BÁN PÉTER – CSIFFÁRY GERGELY, *Archívum 15.,* Eger, 1998

HUDI, J.: Egy veszprémi kispolgár a reformkorban. Francsics Károly borbélylegény iratai. = DOBROSSY, I. 2003: 122- 127

Írott és olvasott identitás: az önéletrajzi műfajok kontextusai, szerk. MEKIS D. JÁNOS−Z. VARGA ZOLTÁN, L'Harmattan, Bp., 2008

K. HORVÁTH, Zs.: Önarcképcsarnok. A személyes emlékezés mint történelmi probléma, = szerk. SZEKERES ANDRÁS, *A történész szerszámosládája. A jelenkori történeti gondolkodás néhány aspektusa,* Bp., L 'Harmattan, Atelier, 2003

KARRAS, RUTH M.: A szex, a pénz és a szajha. = LÉDERER, P. 1999

KÖVÉR, GY.: *Előszó.* = LÁCZAY, M. 2003

LAFFERTON, E. *A bukott nő a viktoriánius képzeletvilágban.* Rubicon, 1998/6. 37-43

LÉDERER, P.: *Kik hát ezek…* = LÉDERER, P. 1999

MÁTAY, M.: *Cinkos Justitia? Nők, férfiak és a jog a 19. századi Debrecenben. Jogantropológia és társadalomtörténet.* = LÁCZAY, M. 2003

Mikrotörténelem: vívmányok és korlátok. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai. szerk. DOBROSSY ISTVÁN, Miskolc, 2003.

A nyilvánvaló nők: prostitúció, társadalom, társadalomtörténet, szerk. LÉDERER PÁL, Új Mandátum, Bp., 1999

PIK, K.: *A szociális munka története Magyarországon. A pesti és budai Jóltevő Asszonyi Egyesület,* Esély, [19]98. 2. 80-90

PIK, K.: *A szociális munka története Magyarországon (1817-1990),* Hilscher Szociálpolitikai Egyesület, Bp., 2001

Piroslámpás évszázadok, szerk. BANA JÓZSEF, Győr Megyei Jogú Város Levéltára, Győr, 1999

PRISZLINGER, Z.: *Strigulákban mért férfiasság. Szerelem és szexualitás az ifjabb Wesselényi naplójában.* Sic itur ad astra, 58. szám (2008) 209-231

RENZO, V.: *A prostitúció, mint történettudományi probléma.* Világtörténet, 1982/1.

SIGSWORTH, E. M. – WYKE, T. J.: *Prostitúció és nemi betegségek a Viktória-korban.* = LÉDERER, P. 1999

SIKLÓSSY, L.: *A régi Budapest erkölcse.* s. a. r., SZÉKELY ANDRÁS, Corvina, Bp., 1972

SZÉCSÉNY, M.: *A bordélyrendszer Budapesten*. Rubicon, 32-33. 1993. 58-63

„A tettetésnek minden formájában jártasok…". Koldusok, csavargók, veszélyeztetett gyerekek a modernkori Magyarországon. szerk. LÉDERER PÁL–TENCZER TAMÁS–ULICSKA LÁSZLÓ, Új Mandátum, Bp., 1998.

TÁBORY, K.: *Az erkölcstelen Budapest.* [Az 1908-as kiadás alapján szerk.] FAZEKAS ISTVÁN, Fekete Sas–Orpheusz, Bp., 1992

TÓTH, Á.: *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban,* L 'Harmattan, Bp., 2005.

TÓTH, Á.: Asszonyok a városi szegénység ellen. A Pesti Jótékony Nőegylet korai története, 1817-1833. = *Nők a modernizálódó magyar társadalomban,* szerk. GYÁNI GÁBOR–SÉLLEI NÓRA, Csokonai, Debrecen, [2006]

VÖLGYESI, O.: *Fáy András „különös házassága". Eszmény és valóság: a nők szerepe Fáy András életművében,* = LÁCZAY, M. 2003: 147-156

VÖRÖS, B.: *Napok, emlékek – naplók, emlékiratok. Kérdések és válaszok Francsics Károly visszaemlékezései kapcsán,* Acta Papensia, 1. 2001. 3-4. 127-134

VMÖM = Vörösmarty Mihály Összes Munkái

VMÖM *Kisebb költemények, II. köt,* s. a. r., HORVÁTH KÁROLY–TÓTH DEZSŐ, Akadémiai, Bp., 1960

Vol. 1.No.1
ISSN: 2062-2597

VMÖM *Beszélyek és regék,* s. a. r., SOLT ANDOR, Akadémiai, Bp., 1974

VMÖM *Drámák, IV. kötet,* s. a. r., FEHÉR GÉZA–STAUD GÉZA–TAXNER-TÓTH ERNŐ, Akadémiai, Bp., 1989